

УДК 392.5:2-526.8

Войцях Світлана Анатоліївна,

учитель музичного мистецтва та художньої культури
Чорнобаївської гімназії, смт. Чорнобай, Черкаська обл.

ГРАМАТИКА ОБЕРЕГІВ У ОБРЯДІ ВИРЯЖИН

Автор статті досліджує генезу, структуру та символічний зміст обряду виряжин – проводження новобранців на військову службу. Розкрито особливості цього обряду в селах Лящівка, Савківка, Великий Хутір, Чорнобай на Черкащині та його трансформацію впродовж другої половини ХХ ст., актуальність у наші дні. Наголошено на важливості виряжин у культурному житті українців, символічному значенні таких оберегів, як материне й батькове благословення, рушник, хустина, квітка на головному уборі та інших, покликаних забезпечити й захистити новобранців під час служби й воєнних дій. Проаналізовано тематику і зміст обрядових пісень, які, на переконання автора, виконують функцію оберега.

Ключові слова: обряд виряжин, новобранці, материне й батькове благословення, рушник, хустина, квітка на головному уборі.

Сьогодні спостерігаємо потужний інтерес молодого покоління до пізнання культури українського народу, що формувалась протягом багатьох століть та складає його національну самобутність.

Велике значення для кожного українця має оберег – предмет, слово чи дія, що захищає від нещастя, злих сил. Особливого сенсу такий символ набуває для воїна – оберігає від загибелі, єднає з родиною та рідним краєм. У наш час, коли відбуваються призови на військову службу, десятки тисяч воїнів-контрактників добровільно вирушають на Донбас боронити Батьківщину, молодь має знати й розуміти значення таких оберегів, як материне й батькове благословення, хрестик, ладанка, ікона, хустинка, подаровані матір'ю, дружиною, донькою, а також символіку пісень, які співають на виряжинах.

Учениця Чорнобаївської гімназії Альбіна Голік у своїй роботі до МАН під

нашим керівництвом дослідила обереги виряжин та структуру цього обряду, а також, пісні, записані від корінних жителів сіл Черкащини Г. М. Ірклієнко (с. Лящівка), Т. Калашник (с. Савківка), М. Коваля (с. Великий Хутір), А. Пономаренка, Н. Концедайло, Г. Голік (смт. Чорнобай). У роботі використано результати опитування учасників бойових дій. Тож нами узагальнено матеріали дослідження обряду виряжин, показано значення оберегів та їхнє місце у структурі обряду виряжин, що й склало **мету статті**. Матеріал, представлений у статті, може бути використаний на уроках мистецтва і художньої культури у школі.

Звичай та обряди українського народу пов'язані зі світоглядом, який склався протягом багатьох століть і зберіг чимало ознак дохристиянських вірувань, де мали місце всі основні типи уявлень про надприродне – залишкові форми чуттєво-надчуттєвих вірувань, вірування демонічного типу та формо-

вані атеїстичні уявлення [4, с. 65]. Люди уявляли, що їхні підсвідомі страхи породжені підступами таємних ворогів, і, прагнучи перемогти їх, виробляли церемоніал умовних символічних дій – ті з них, які видавались успішними, фіксувались у суспільній психології та передавались із покоління в покоління, перетворюючись на обряди. Оберіг – те, що оберігає від лихого, недоброго (талісмани, амулети, певні дії).

Кожна традиційна дія, зокрема й обряд виряжин, включає в себе функцію оберігання від негативу та складається із комплексу оберегів, реалізованих у різних формах – словесній, предметній, дійовій.

У системі обряду виряжин, на нашу думку, важливу роль оберігу виконує **слово**, а тому надзвичайно цінним є **благословення батьків**, особливо матері, перед від'їздом новобранця: коли всі вийдуть із хати, вона має погукати сина повернутись назад, до оселі, де й благословляє – тим самим «прив'язує» хлопця до рідного дому, ніби гарантує обов'язкове повернення зі служби до рідного порогу. Про цю традицію незмінно свідчили опитувані у селах Савківка, Чорнобай, Лящівка; із бесіди з ними дізналися, що благословляли майбутніх воїнів на дорогу з іконами навіть за радянських часів, хоча це й приховувалося від загалу у зв'язку з антирелігійною пропагандою.

Особливою традицією виряжин, як свідчить мешканець с. Чорнобая А. Пономаренко, було під час застілля побажання призовнику вірно служити, берегти честь свого села, не ганьбити прізвища (свого роду), бути захисником своєї держави. Не прийнято було торкатися теми нещасних випадків, які траплялись із іншими солдатами під час служби. Згадували добрим словом родичів, які були вправними воїнами. Якщо ж навіть хтось із призовників планував лишатися в армії і після строкової служби, то все одно тост кожного із учасників застілля закінчувався побажанням щасливого повернення додому.

Важливим компонентом обряду є **пісня** – вона, на наше переконання, теж має функцію своєрідного оберігу. За словами респондентів Т. Калашник

(с. Савківка), В. Голік (с. Чорнобай), на виряжинах завжди багато співалося пісень: вважалося: чим гучніше «гуляли виряжини», грала музика, тим краще буде служити новобранцю, а добрі спогади підтримуватимуть його в часи тяжких випробувань.

На виряжинах виконувались пісні різного характеру та різного змісту; визначають декілька груп: *рекрутські, солдатські, соціально-побутові*. У рекрутських, солдатських піснях («Налий, мати, стакан рому», «Забілили сніжки») йшлося про службу, солдатське життя ще за старих часів, а сімейні відносини ніяким чином не зачіпалися, що є їх ознакою. Так, у сюжеті пісні «Налий, мати, стакан рому» змальовано саму процедуру прийому до війська в царській Росії – роздачу жетонів, на яких указували номер полку, частини та номер солдата. Користувались такими «номерами» в часи Першої світової війни, а введено їх носіння із 1912 р. особливим указом царя [3].

Там сиділи й офіцери,
А в прийомі за дверями
Стояв ящик з номерами.
Ге-гей, ге-гей, охо-хо-о-хо!
Стоїть ящик з номерами.
Вийняв номер, вийняв п'ятий –
Закричали, що прийнятий.

Родинно-побутові пісні висвітлюють проблеми родинного життя: в них бачимо відображення ситуацій, які можуть спіткати новобранця, а саме: він може втратити здоров'я («Ярина»), знайти нове кохання («Скавав козак»), його може не дочекатись молода дружина, що не дійшла згоди із свекрухою в одній хаті, – як наприклад, у баладі «Виряджала мати сина у солдати»:

Виряджала мати сина й у солдати,
Нелюбу невістку в поле жито жати.
Жала вона, жала, жала – вижинала,
Поки до схід сонця тополею стала...
Не питай же, сину, про твою дружину,
Бери топориче – рубай тополину.

Пісні мають повчальний характер, оспівують моральні цінності: так, у пісні «Горілку варила» йдеться про вшанування матері, недопустимість зневажливого ставлення молодого подружжя до батьків. У багатьох піснях описується благословення та настанови матері на вірну службу:

Вона виряджала сина й у солдати,
– Іди же ти, синку, недовго барися,
На другу неділю додому вернися...

Ой, дала же йому та зозуленьку,
Ой, дала соловейка,
Щоб моему та синочкові –
Служити веселенько.

Особливої уваги заслуговують пісні про нерозділене кохання, подружню зраду та біль, розпач, що спричиняє невірність солдата:

Летить орел, летить сизий,
Та й летючи кряче.
– Перекажіть мої милій,
Хай вона не плаче.
Нехай вона там не плаче,
Я й тут не журюся.
Нехай вона заміж іде,
А я й тут ожениюся.
– Оженила б тебе, милій,
Лихая година.
Зав'язала білі руки –
Ніхто не розв'яже.

Окрему групу становлять *сирітські пісні*, де разом із жалем щодо сирітської долі звучать і утішні мотиви – прихильність дівчат до такого юнака, як у пісні «Калина-малина ні сладка, ні горька»:

За багатим сином батько й мати плачуть,
А за сиротою чорний ворон кряче...
За багатим сином – брати та сестриці,
А за сиротою дівки-чарівниці.

Тематика пісень розкриває еволюцію обряду впродовж ХХ ст. і є відображенням суспільних настроїв різних часів. Наприклад, у пісні «А як прийде вечір – Василя чекаю» відображена суспільно-політична атмосфера 50–60-х років із настановами молоді: самовіддано працювати на благо Батьківщини, перемагати в трудових змаганнях, ставити трудові рекорди:

– Не болить головка і я не стомилась,
Ти ідеш в солдати, а я зажурилась...
– Не журися, Галю, не журись за мною,
Ти працюй в колгоспі, будь передовою
Я буду служити, змагатись з тобою.

Суттєве місце в обряді виряжин займала *жартівливо-сатирична пісня*. Так наприклад, пісня «Дівчата і хлопці сидять на колодці» агітує молодь за відповідний стиль життя:

Дівчата та хлопці сидять на колодці,
Насінням плюються вони.
Газет не читають,
Нічого не знають, що діють на світі пани...

Нам Ленін заповів, щоб жінка уміла
Державою вмить керувати,
А хлопцям-юнакам, відважним воякам,
Невже їм від жінки відстать?

Отже, супроводжуючи та прикрашаючи обряд виряжин, пісня виконувала навчальну, виховну, естетичну, моральну, гедоністичну функції та спрямовувала молоду людину знаходити своє покликання в чесному трудовому житті, бути громадянином, котрий служить своїй державі, сприяє її добробуту, та була своєрідним оберегом від зневіри та негараздів.

Різноманітні наукові та інформаційні джерела свідчать, що впродовж віків **рушник** у свідомості українського народу наділявся широким спектром знакових властивостей – жодні важливі події в житті українців не обходилися без рушників. Рушник став культурним символом – оберегом усієї України.

У народному декоративному мистецтві немає іншої речі, яка б концентрувала в собі стільки різноманітних символічних значень. У вишивці рушників відображені орнаменти – символи добра, краси, добробуту, захисту від усього злого на землі. Орнаментика рушників – це народна пам'ять про життєдайні сили землі та сонця, які підтримували українців. Рушник був найдорожчим подарунком матері в дорогу синові як пам'ять про дім, оберіг від неволі:

Рідна мати моя,
ти мене на зорі проводжала,
і рушник вишиваний
на щастя, на долю дала (А. Малишко).

Рушники дарували в дорогу не випадково: за дослідженнями етнографів, семантика рушника (полотна) розкривалась у значенні дороги, пов'язаної із світлим радісним життєвим початком.

Вивчаючи фотоматеріали 50–60-х рр. із виряжин у селах Савківка та Чорнобай, бачимо, що новобранці перев'язані рушниками **хрест-навхрест**, що пов'язано з давньою традицією. Ще митрополит Іларіон (Іван Огієнко) зазначав, що хресте знамення, як охоронна сила, набуло в народному житті великого і, часом, дивного застосування. Воно широко ввійшло до старих обрядів і вірувань. Згодом людина почала накладати

цей знак на посуд, одяг, прикраси з тим, щоб убезпечити себе від злих сил. Ось чому часто на старовинних предметах епохи бронзи (починаючи з III тис. до н.е.) археологи зустрічають зображення так званого скісного хреста. Так, у розкопках поселень землеробських племен трипільської культури (III–II тис. до н.е.) знаходять велику кількість глиняного посуду, прикрашеного орнаментом і розписом, а також зображенням хреста [5].

Хрест як священний знак символізував вогонь, сонце, спасіння і вічне життя. Т. Сологуб-Коцан у статті «Орнаментальні мотиви вишивок сорочок українців Білосотнянської долини кінця XIX, першої половини XX століття» зазначила, що в українській вишивці дослідники вбачають символічне значення хреста: прямий – символ чоловічого начала (Сонця), скісний – жіночого (Місяця). У поєднанні виникає символ життя, а створена вишивана розетка – є символом природи [2].

В українській символіці з початку XVIII ст. часто використовувався Андріївський хрест – невеликий хрест із Розп'яттям на лицьовій стороні та Янголом-охоронцем на звороті. Як зазначають джерела православної церкви, кожному християнину Бог при хрещенні дає Янгола-охоронця, який невидимо оберігає людину протягом усього її життя.

Респонденти нашого дослідження свідчать, що спеціальних рушників для обряду виряжин не виготовляли, перевязували хлопців рушниками за звичай хрещені батьки. Знімали (розбирали) рушники з юнаків вже перед самим їхнім від'їздом – на призовній дільниці, тобто призначення рушника як напутнього оберегу діяло до самого відбуття на службу. Рушник після виряжин залишався вдома, у батьків. Жителі Лящівки свідчать, що рушник замінювали кісниками, які зав'язували через плече, як рушник. Кісники в'язали дівчата – близькі родички новобранця.

Отже, значення перехресного пов'язування, на нашу думку, може мати декілька смислів: відтворення символічного зображення хреста на грудях новобранця має оберігати його від негараздів під час служби, а також символізує надання Янгола-охоронця, як на Андріївському хресті. Цей сим-

вол вважався потужним оберегом для юнака.

З давніх часів оберігали подорожніх і воїнів ікони Божої Матері. Відомо, що іконами благословляли батьки своїх дітей на долю, щастя, зокрема й на службу. Невеличкі іконки носяться разом із натільним хрестиком. Спілкуючись із учасником бойових дій в зоні АТО Шепелем С. О., (1983 р.н., вихідцем з с. Савківки), котрий перебував на блокпості під Донецьком, ми дізнались, що з собою він мав обмаль речей, а з оберегів у нього, як і в більшості солдат, була лише іконка Божої Матері. Бійці вірять у її безмежну силу, здатну убезпечити в часи випробувань. Також Шепель розповідав, що волонтери привозили малюнки дітей із побажаннями миру, вироблені із паперу голуби, які сприймалися бійцями як обереги і нагадували про дітей, сім'ю, додавали сил.

Поряд з рушниками та іншими оберегами широко побутувала й **хустина** – чотирикутний шматок полотна розміром 50х50 см, вишитий найчастіше червоними (іноді з додаванням синьої) нитками переважно в техніці «рушниковий шов». Хустина була показником заможності й багатства її власника. Хустка, як і рушник, мала символічне, обрядове значення: її дарували старостам, дівчина вишивала хустку й на весіллі пов'язувала нареченому на руку. Це знайшло своє відображення в поезії Т. Шевченка:

У неділю не гуляла,
Та на шовки заробляла,
Та хустину вишивала,
Вишиваючи співала:
Хустиночко мережана,
Вишивана,
Вигаптую, подарую,
І він мене поцілує...
Хустино моя,
Мальована.

Вишита хустина, як і рушник, була дорогим, пам'ятним подарунком, який супроводжував козака в далеких походах, чумака в тяжких мандрах, бідного бурлаку в чужій стороні на заробітках. Це була обітниця вірності, пам'яті про рідний дім, про кохану. В українській народній пісні «Їхав козак на війноньку» козак, прощаючись з коханою, про-

дай мені, дівчино, хустину,
Може я в бою загину.

Наші дослідження атрибутики обрядів виряжин показують побутування таких традицій: якщо в сільських обрядах рушники використовували не завжди, то хустка була обов'язковим атрибутом. Опитувані зазначають, що із багатьох дарованих хустин новобранець залишав лише ту, що вишила кохана дівчина. Ця хустина зберігалась у молодого солдата до кінця служби і, фактично, була свідченням вірності дівчини, що чекала його зі служби.

Ще одним цікавим атрибутом була **квітка**, що кріпилась на грудях юнака-новобранця; вона виготовлялась із стрічок та мала форму вінка із кісниками, а тому, можемо припустити, що призначенням квітки було оберігати юнака. Після від'їзду до місця служби, квітка зберігалась у сім'ї юнака, іноді віддавалась дівчині, котра тримала її на видному місці, демонструючи вірність та чекання свого обранця. На наш погляд, символічне значення мала і **квітка на головному уборі** новобранця. Вона теж виготовлялась із стрічки, однак, мала особливість – від квітки відходили дві короткі стрічки, опущені донизу. Таку форму мають квітки новобранців 50–60-х років із Чорнобая, Савківки.

На кінець 70-х – початку 80-х у використанні оберегів відбулися певні зміни: головні убори юнаків квіткою вже не прикрашали, а вишивану хустину змінило фото дівчини, яка чекала юнака зі служби. А ось нагрудна квітка зберігала незмінну форму, свою вагомість і значення.

У повоєнний час (після 1945 р.), традиційним було справляння урочистих вирядин у сільських клубах, про що свідчать не тільки спомини людей, а й тогочасні засоби масової інформації, кінофільми («Максим Перепелиця», «Солдат Іван Бровкін»). Своєрідним благословенням було напутнє слово голови колгоспу, голови сільради, що, на нашу думку, є прикладом пристосування обряду до нових політичних умов.

Новобранці йшли під звуки гармошки та спів через усе село. За околицею основна частина проводжатих зупинялась і поверталась, а новобранці продовжували шлях до іншого села чи на

призовну дільницю пішки або ж на підводі. Відійшовши подалей від рідних і односельців, призовник знімав із себе хустинки, подаровані дівчатами, махав ними проводжати та залишав на землі. Підлітки (із проводжаних) бігли до тих хустинок та забирали, щоб принести назад дівчатам. Хустину дівчини, яка зустрічалась із новобранцем, не повертали – молодий солдат брав її із собою як спомин про кохану та символ щирого почуття. До призовної дільниці проводили новобранців найближчі родичі, друзі та музики.

Після відбуття рекрутів на службу всі повертались назад, до столу «глядати дорогу». Застілля із піснями продовжувалося аж до вечора, виконуючи функцію оберегу від негараздів, що можуть спіткати призовника по дорозі на службу.

На кінець зазначимо, що за кількістю спільних елементів обряд виряжин подібний до обряду весілля (етапність обрядодії, атрибути, порядок проходження застілля тощо). Їх поєднує також призначення – це охоронна функція, яка реалізована в низці обрядодій, прикмет та ритуальних предметів – оберегів, що пов'язані між собою. Синкретична єдність складових частин-оберегів обряду виряжин становить єдиний комплекс – захист душі та тіла воїна.

Отже, нами простежено, що українські фольклорні традиції сягають корінням у далекі дохристиянські часи. Дивом збережені, вони пережили зміну віри, війни, політичні катаклізми, культурні трансформації та залишились незмінними у своєму благородному призначенні – зберегти та захистити від негараздів молодого воїна – захисника Вітчизни. На прикладі обряду виряжин у селах Ляшівка, Савківка, Великий Хутір, Чорнобай на Черкащині показано велике значення оберегів і обрядів у житті людей і культурі України, зміни в обряді відповідно до суспільно-політичних подій у країні.

Як писав поет М. Рильський, «нове життя нового прагне слова». Воєнна агресія Росії в Криму і на Донбасі змінила стилістику пісень, які звучать сьогодні на виряжинах:

Та нас не поставить ніхто на коліна
– Доводили хлопці не раз.

Є сила і правда, і є Україна,
А значить, і небо за нас!
(«Ніхто крім нас...». Гурт «Тартак»)

Пишаюсь тобою, як пишастесь Мати!
Я вклоняюсь і тихо молю:
Повертайся живим!
Повертайся, солдате!
Я благаю – вертайся живим!
(«Повертайся живим!».
Сл. і муз. С. Тарабарової)

Тож розпочате дослідження потребує продовження – вивчення обряду виряжин у 2000-х роках, що стане надбанням сучасної культурної традиції.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Жайворонко В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / Київ : Довіра, 2006. – 703 с.
2. Сологуб-Коцан Т. Я. Орнаментальні мотиви вишивки сорочок українців Білотисянської долини кінця XIX – першої половини XX ст. // Русин. – 2009. – № 4 (18).
3. Харитонов О. В., Горшков В. В. Русская армия 1917–1920. Обмундирование, знаки различия. Награды и нагрудные знаки / Москва : Каравелла, 1991. – 121 с.
4. Яртис А. В., Шендрик С. М., Черепанова С. О. Лекції з історії світової та вітчизняної культури : навч. вид. / Львів : Світ, 1994. – 496 с.
5. Гищук Іван. Вчення про хрест у працях митрополита Іларіона (Івана Огієнка) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Ukrainm/2012_10/hischuk.pdf

REFERENCES

1. Zhaivoronok, V. V. (2006). *Znaky ukrainskoi etnokultury* [Signs of Ukrainian ethnic culture]. Kyiv: Dovira.
2. Solohub-Kotsan, T. Ya. (2009). *Ornamentalni motyvy vyshyvky sorochok ukrainsiv Bilotysianskoi dolyny kintsia XIX – pershoi polovyny XX stolittia* [Ornamental motifs of Ukrainian embroidery shirts of Bilotysiansk Valley in the late XIX – the first half of XX century]. Rusyn, 4 (18).
3. Kharitonov, O. V., & Gorshkov, V. V. (1991). *Ruskaia armiiia 1917-1920. Obmundirovanie, znaki razlichyia. Nahrady i nagrudyne znaki* [Russian Army 1917-1920. Uniforms, insignia. Awards and badges]. Moscow: Karavella.
4. Yartys, A. V., Shendryk, S. M., & Cherepanova, S. O. (1994). *Lektsii z istorii svitovoi ta vitchyznianoii kultury* [Lectures on the history of world and national culture]. Lviv: Svit.

5. Hyschuk, I. *Vchennia pro khrest u pratsiakh mytropolita Ilariona (Ivana Ohiiienka)* [The doctrine of the cross in the work of Metropolitan Ilarion (Ivan Ohiiienko)]. Retrieved from http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Ukrainm/2012_10/hischuk.pdf

Стаття надійшла до редакції 28. 10. 2016 р.

Фото 1 на с. 39

Фото 2. Виряжини новобранців на Черкащині (1963 р.)

Фото 3. Квітка, якою прикрашали груди новобранця в с. Савківка на Черкащині